

Pizzagate

In 2016 reisde een jongeman in de vs bijna zeshonderd kilometer naar een pizzeria in Washington om er vervolgens met zijn semi-automatische AR-15-geweer zichzelf toegang tot het restaurant te verschaffen. Getuigen meldden aan *The Washington Post* dat hij op zoek was naar tunnels onder het restaurant. De man baseerde zich op een nepnieuwsbericht dat restaurant Comet Ping Pong in Washington had aangeduid als de plek waar Hillary Clinton en andere kopstukken van de Democratische partij bijeen zouden komen om jonge kinderen te misbruiken en te vermoorden.

Dit verhaal kwam daarna bekend te staan onder de naam Pizzagate en is een voorbeeld van de uitwassen van nepnieuws in onze tijd. Niet alleen bestaan zulke netwerken niet, de pizzeria in kwestie heeft nooit een kelder gehad. Helaas was de man zodanig overtuigd van zijn informatie dat hij tot actie overging.

Het afgelopen decennium bulkt van dergelijke fricties of gewelddelicten tussen mensen die op basis van verkeerde informatie of complottheorieën dachten het bij het rechte eind te hebben

en anderen bedreigden op basis van apert onjuiste informatie. In Nederland gooiden mensen tijdens de pandemie stenen naar een ziekenhuis. In verschillende andere landen waaronder België werden corona-experts bedreigd. Hoewel de afgelopen pandemie in meerdere opzichten een gespannen periode was, maakte het scherp duidelijk dat de informatie die we in de onlinewereld verzamelen een grote impact heeft op ons fysieke gedrag.

Zo circuleerde er midden in de pandemie een filmpje over een coronaontkenner uit het Verenigd Koninkrijk die een COVID-19-afdeling was binnengedrongen en eiste dat zijn bedlegerige familielid van de beademing werd gehaald om hem te behandelen met vitamines en zink. De indringer was overtuigd van zijn alternatieve therapie als het beste hulpmiddel voor het familielid, dat zichtbaar in ademnood verkeerde.¹ Het kostte de artsen veel geduld en toewijding om een drama te voorkomen.

Wat is er met onze samenleving aan de hand? Terwijl de mogelijkheden om ons te informeren nog nooit zo groot zijn geweest, zet de toename aan desinformatie de democratie onder zware druk en bedreigt het onze individuele emancipatie. Hoe organiseer je een samenleving als een deel van de bevolking zich in de wereld oriënteert op basis van leugens, complotten of halve waarheden en in opstand komt tegen zogeheten gestolen verkiezingen of andere nonsens waarvan ze overtuigd zijn geraakt? Hoe geïnformeerde keuzes te maken te midden van een zee van mogelijkheden? Hoe slagen we erin om daar met z'n allen beter uit te komen? Die vragen doen ertoe, maar de antwoorden erop zijn allesbehalve evident.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw publiceerde Neil Postman zijn beruchte boek *Amusing Ourselves to Death (We amuseren ons kapot)*, waarin hij televisie en entertainment verantwoordelijk achtte voor de verwrongen manier waarop we met informatie omgaan.² Televisie zou ons alleen de illusie van kennis verschaffen en amusement zou de weg tot echte inzichten versperren.

De fabeltjesfuik

Vandaag staat er iets anders op het spel. De grote vraag van deze tijd luidt of we ons niet stilaan kapot *informer*en. Nog nooit konden we ons zo goed informeren over een breed scala aan onderwerpen als nu. Tegelijkertijd lopen we voortdurend tegen een muur aan. Niet alleen gaat er heel wat fout bij het verwerken van informatie en hoe we ermee omgaan. We raken ook niet langer door de informatie heen. We verliezen ons in de veelheid aan informatie, weten niet goed welke bronnen betrouwbaar zijn en de desinformatie – die ons steeds gewiekster en op grotere schaal bereikt – lokt ons in een fuik, vooral op het ogenblik dat we in de illusie verkeren onze research zelf te doen.

We moeten zoeken naar uitwegen die ons uit de fabeltjesfuik halen.³ Geïnformeerd burgerschap kan mede het verschil maken in een goed functionerende democratie. Iedereen roept dat de problemen in deze wereld complexer zijn geworden: het klimaat, de vluchtelingenproblematiek, het energievraagstuk, de lijst is lang. Dan lijkt het de logica zelve dat we meer disciplines en invalshoeken gebruiken om die complexiteit te vatten zodat we er met z'n allen beter geïnformeerd weer tegenaan kunnen.

Echter, hoe meer online fora er bestaan waarop we informatie kunnen verzamelen, hoe meer we erin lijken te verdrinken. Dat is begrijpelijk. De geboorte van het internet lijkt immers op een big bang, met aanvankelijk een compacte massa die vervolgens luid ontploft en daarna steeds verder expandeert. Met als gevolg dat terwijl we ons kritisch informeren, we tegelijk gedesinformeerd raken. Zo zet de circulatie van complottheorieën in verschillende landen de democratie onder druk. Niet voor niets plaatst het *World Economic Forum* begin 2024 desinformatie helemaal bovenaan de lijst van wereldwijde risico's voor de mensheid.⁴

Als we ons kapot dreigen te informeren, moeten we nagaan waarom en hoe dat het geval is in de hoop hiermee het tij

te keren. Om ons te oriënteren in de wereld hebben we ankerpunten of bouwstenen nodig. Maar hoe die te vinden, en op basis waarvan kies je ze? Wie of wat kun je nog geloven? Meer dan ooit zijn die pregnante vragen aan de orde. Onder meer op die vragen zoeken we in dit boek een antwoord. Daarvoor moeten we eerst grondig onderzoeken wat er precies aan de hand is en welke specifieke kenmerken in onze tijd tot de informatiestrijd hebben geleid.

In een democratie dwingt niemand ons wat dan ook te lezen. Wij kiezen er dus zelf voor. Maar in welke mate kunnen we van vrije keuze spreken als algoritmen of enkele grote spelers op de internetmarkt met onze aandacht aan de haal gaan? Zijn we wel klaar om ons daartegen te wapenen, en hoe dan precies?

Wantrouwen

Boven op inzicht in de mechanismen die onze emancipatie tegenwerken, hebben we strategieën nodig die ons uit dit moeras halen. In ons eentje zal dat niet lukken. Een democratische samenleving functioneert pas als de burgers in staat zijn om elkaars standpunten bij te stellen, te nuanceren, blinde vlekken aan te wijzen en daarna met meer inzichten hun weg vervolgen.

Publiek debat op basis van onderbouwde tussenkomen kan hiertoe een eerste opstap zijn. Vanzelfsprekend is dit echter niet. Een grotere beschikbaarheid van meer informatie leidt niet noodzakelijk tot beter geïnformeerde burgers. Er zijn de doelbewuste polarisatie door bepaalde groeperingen, de weigering of het onvermogen iets anders dan je eigen standpunt te willen aanvaarden, de moeilijkheid van schermcommunicatie en de werking van algoritmen of kunstmatige intelligentie, waarbij economische spelers strategisch strijden om onze aandacht. Wetenschappers die hun expertise ter discussie voorleggen, staan

eveneens onder druk. Een groep burgers beschouwt hen als deel van de elite en wantrouwt hen, niet alleen in tijden van pandemie.

De conclusie dat we het vroeger beter deden lijkt voor de hand te liggen. Laten we die nostalgie echter meteen de kop indrukken. Zo'n halve eeuw geleden haalden burgers in landen als België en Nederland hun informatie uit beperkte en door anderen geselecteerde kanalen vanuit de zuil waartoe ze behoorden.

Daarnaast bleef het maatschappelijk debat beperkt tot een elitaire kring van mannen met macht. Daar kwam weinig tot geen publiek aan te pas. Beslissingen werden genomen in achterkamers. Vandaar de uitdrukking *canapépolitiek*: het nemen van politieke beslissingen op basis van discussies tussen enkelingen, gezeten op dure canapés – een bank zoals men in Nederland zegt – van een of andere besloten salon.

De kranten konden slechts beperkt verslag hiervan doen, en dit uitsluitend op basis van wat met hen werd gedeeld. Veel was dat niet, en de meeste mensen bleven in het ongewisse over wat zich achter de schermen afspeelde. Als er al een ideeënstrijd of debat was, bleef die beperkt tot een klein kringetje en verliep dat volgens gecodeerde spelregels.

De samenleving is wat dit betreft ingrijpend en ten goede veranderd. Vandaag deelt een grote massa mensen hun inzichten met het brede publiek. Dankzij sociale media komen we meer dan voorheen in contact met andere overtuigingen, ideologieën of opinies en gaan we daarover met elkaar in debat. Dat is opwindend en het kan een meerwaarde betekenen voor de democratie. Wij kunnen ons daardoor veel beter informeren dan pakweg honderd jaar geleden. Heel wat burgers zijn meer informatiegeletterd, we hebben met z'n allen meer en betere toegang tot bronnen en beleidsdocumenten en wat tot voor enkele decennia totaal ondenkbaar was, is theoretisch althans een feit: iedereen kan met iedereen in debat gaan.

Maar terwijl dit democratisch surplus voor meer publiek debat en beter geïnformeerde burgers zou moeten zorgen, ligt juist vandaag de dag de democratie in heel wat landen onder vuur. Als een significante groep burgers twijfelt aan de betrouwbaarheid van de instellingen en zich niet langer herkent in het grotere geheel, heeft de democratie een probleem.⁵ De nieuwe omstandigheden waarbinnen geïnformeerd burgerschap en publiek debat verlopen, maken het lastig om iedereen binnenboord te houden.

De antwoorden hierop uit politieke hoek komen vaak niet verder dan ‘we moeten meer luisteren naar de bevolking’ of ‘er is dringend behoefte aan meer transparantie’. Uiteraard heeft een democratie baat bij transparantie over de manier waarop beslissingen tot stand komen en wie er welke invloed op heeft. Zo staan er in het kader van openbaarheid van bestuur tijdens parlementaire hoorzittingen of commissievergaderingen stevast camera’s gericht op de verkozenen des volks. Daarnaast worden politici vaker ter verantwoording geroepen en kunnen burgers meer dan ooit tevoren via allerlei kanalen publiekelijk met beleidsmakers in debat gaan.

Een dood punt

Helaas leiden meer transparantie en meer mogelijkheden om aan informatie te komen, niet vanzelf tot waarheidsvinding, pluralisme van standpunten en opheldering van maatschappelijke vraagstukken. De man die in Washington op zoek was naar een geheime kelder onder een pizzeria had zich wel degelijk goed geïnformeerd, zij het via doelbewust verspreide nepnieuwsberichten.

We kunnen vanuit onze luie stoel die dader verketteren en beschimpen om zoveel onzin, maar dit zal de kwestie van desinformatie en hoe we ermee kunnen omgaan onbeantwoord laten.

Het zou bovendien een illusie zijn te denken dat wij er niet ook vatbaar voor zijn. We hebben dus met z'n allen een probleem en dat moeten we goed voor ogen houden. Als er zoveel desinformatie circuleert dat verschillende groepen in de samenleving als het ware in een andere wereld leven, komt de democratie onder druk te staan. Niet zozeer omdat er geweld wordt gebruikt – dat is helaas van alle tijden. Wel omdat informatie dan niet langer leidt tot emancipatie en de mogelijkheid daarover met elkaar van mening te verschillen. Als we het niet meer eens raken over datgene waarover we het oneens zijn, wordt samenleven een hachelijke onderneming.

Tijd om hier grondig bij stil te staan en na te gaan of en hoe we over dit dode punt heen raken.